

УДК 111.11:141.319.8

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.49.21>

ПРОБЛЕМА ЦІЛІСНОСТІ БУТТЯ ЛЮДИНИ: КУЛЬТУРНО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ

Лариса Харченко, Дмитро Ткаченко

*Університет Григорія Сковороди в Переяславі,
кафедра філософії і соціальної антропології імені професора І. П. Стогнія
вул. Сухомлинського, 30, 08401, м. Переяслав, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-5731-0531>*

Людина виступає соціальною істотою, що виражається у способах її існування у сучасному соціумі. В них вона здійснює себе, реалізує свій потенціал, забезпечує особисту життєдіяльність. Способом життєдіяльності кожного окремого індивіду є не лише дискретний прояв вітальності і функціонування соціальної системи, а також розгортання космічної енергії, ступінь її розвитку, на якому здійснюється самопізнання і вдосконалення. Діджиталізація та постійний розвиток інтерактивного суспільства вимагають від сучасної людини неабиякої пластичності у будь-яких пошуках і, особливо, у пошуках сенсу свого існування. Якщо говорити більш розгорнуто, то необхідність віднайдення останнього здатна забезпечити нас від цілого ряду проблем й, відтак, сприятиме забезпеченню усім вкрай необхідним для ефективного суспільного співжиття.

У статті акцентується увага на різноманітних проявах функціонування людської особистості, та робиться акцент на тому, що кожна особистість є різноплановою, та відповідно, виражає себе у різних формах самовираження та самоідентифікації. Крім того, в них реалізується зв'язок людини з довкіллям, з іншими людьми, з самою собою в різних буттєвих станах і, нарешті, очевидно, з Космосом в його всезагальності і всеосяжності, який здійснюється на духовному рівні у вигляді пізнання та інших духовних форм.

Вивчення філософії дає змогу сучасній людині знайти і зрозуміти себе, як деякий простір суспільно здійснюваних духовних пошуків, до якого варто приєднатися. При цьому філософія отримує чітко виражене індивідне, а не просто людиноцентриське спрямування, що обумовлене рядом причин. Підкреслюється, що проблема людського начала не зводиться лише до того, як виник людський рід на Землі, хоч і вона сьогодні потребує свого глибокого переосмислення. Ця проблема не може бути підмінена питанням, як формується людина в процесі індивідуального розвитку під впливом виховання, соціалізації і т.п. Мова йде про осмислення сутності людини як об'єкта філософського аналізу, що не є чимось сталим, оскільки на кожному етапі історичного розвитку вона набуває нових життєвих вимірів існування; через її діяльність та суспільні відносини; через її працю та духовність, що характеризує саму природу людини.

Особлива увага приділена духовності, яка є виразом сутності людини, визначальною її ознакою. Зазначається, що дух як такий, має об'єктивізовані форми свого існування у вигляді суспільної свідомості, цінностей, менталітету тощо. Але їх витоком, а втім і способом буття, є індивідна духовність, бо кожна людина індивідуально мислить і страждає, фантазує і любить, естетично освоює дійсність і вибудовує свої відносини з іншими, споживає і оживлює духовні цінності, а також творить їх. Таким чином, людина – узагальнена характеристика індивідності, яка є способом її конкретного існування, отже людське начало завжди індивідне.

Ключові слова: цілісність буття, сенс буття, людина, індивід, суспільна свідомість, духовність, цінності, менталітет.

Однією з найважливіших тем філософських роздумів та досліджень є проблема людського буття. В житті кожної людини постає запитання «Для чого я живу?» В залежності від віку особистості, воно може певним чином модифікуватися, та за своєю суттю це запитання буде звернуте до ідентифікації себе і свого місця у світі.

Як відзначає Л. Опейда «нова наука, що з'явилася на порозі третього тисячоліття, зорієнтована на діалог людини з природою, людини з людиною. Вона вже не нав'язує нам однієї-єдиної моделі розуміння дійсності, однієї-єдиної моделі буття, однієї-єдиної істини. Відтак, різноманіття життєвих світів вимагає стратегії порозуміння, взаємодоповнення, урівноваження, зцілення, яке тільки й можливе за умов неабиякої розважливості, обережності, поміркованості, на що віддавна націлена філософія» [1].

Власне, світоглядно-антропологічні розмірковування над проблемою цілісності людського буття покликані стати досить-таки продуктивними, особливо для пошуків у царині практичної філософії.

Метою статті є світоглядно-антропологічне обґрунтування проблеми цілісності буття людини та виокремлення суперечностей, які виникають на шляху осмислення й усвідомлення його сутності.

Ступінь розробки проблематики. Світоглядно-теоретичне підґрунтя досліджуваної проблеми складають праці вітчизняних і зарубіжних філософів, теоретиків, науковців різних історичних періодів. Так дійсно, подібні запитання цікавили багатьох вчених-філософів. Зокрема, нам досить-таки імponує думка сучасних представників Київської світоглядно-антропологічної школи щодо: багатомірності людського буття (Н. Хамітов) [2], іманентних і трансцендентних вимірів та ролі цілепокладання у пошуках сенсу буття людини (В. Загороднюк) [3], над-важливості «запитів філософських смислів» (С. Кримський) [4], ролі позитивного та негативного у житті людини (Є. Андрос) [5], віри, надії та любові як екзистенціальних людського буття (В. Шинкарук) [6] та ін.

Прояснення проблеми цілісності людського буття неможливе без вивчення особистісного й інституційного буття людини, її буття в культурі, різноманітних форм комунікації (Є. Бистрицький, А. Єрмоленко, С. Пролеєв, Л. Ситниченко) [7].

Людина, як індивід, не є сталим об'єктом філософського аналізу: на кожному етапі історичного розвитку вона набуває нових життєвих вимірів існування; через її діяльність та суспільні відносини; через її працю та духовність, що характеризує саму природу людини.

Становлення людини як соціальної істоти відбувається на основі засвоєння нею цінностей, вироблених людством упродовж усієї історії, – мови, способів діяльності, вміння використовувати знаряддя праці, різноманітних культурних традицій. Соціальна обумовленість людини не потребує доведення, адже людина може виступати як продуктом певної епохи, певного суспільства, так і результатом, своєрідним втіленням усієї попередньої історії людства. Її універсальність та унікальність, здатність до самовизначення, вільної й творчої діяльності визначає характер взаємодії з оточуючою дійсністю [8].

Для багатьох людей пошук свого призначення може бути дуже тривожним процесом, супроводжуватися великим стресом. Так може відбуватися тому, що всередині особистості все ще існує величезне напруження у взаємодії духу та душі чи/та на рівні душевності.

Тобто це означає, що боротьба за абсолютне знання має розгортатися на рівні мікрокосму, і вона знаходить примирення з буттям через піднесення нашого духу в позицію метасвідомості. За таких умов відпадає потреба пізнати весь світ, щоб визначити власне призначення. Розум людини перестає блукати в безмежних просторах свідомості й знаходить опору для визначення призначення людини. Адже дух, з одного боку є власним, персональним, а з іншого, – він бере початок у вічному, презентує абсолютне.

Духовна цінність на індивідуальному рівні є надбанням особистості, що втілює високосмисловий етичний імператив, через власну безумовну значущість якої особистість виділяє, усвідомлює своє Я-духовне, а поведінкова сфера цього Я стає простором суспільно цінної життєдіяльності. [9, с. 9]. При цьому, як зауважує І. Бех, особливе місце у життєвих цілях і сенсі існування людини належить її Я-духовному. Тут людина причетна до своєї духовності, яка складає сутність її Я, більше того – наповнює собою Я. Власне, духовність як сукупність високосмислових цінностей (любов людини до людини, милосердя, безумовне піклування про людину, відповідальність тощо) і породжує Я-духовне особистості, яке визначає і спосіб її життя [9, с. 11].

Отже, пізнання особистістю власної душевності є засобом до ідентифікації власних якостей, пізнанням «Який / Яка я?» Їх розвиток є самоідентифікацією, яка відбувається у взаємодії з іншими. І для становлення самоідентичності нам необхідна духовність, яка єднає наші начала, підносячи над ними та урівноважуючи їх. Такий внутрішній стан має надавати людині відчуття цілісності.

Основною ознакою цілісності, на нашу думку, є почуття людини, що в неї все є. Не залежного від того, наскільки людина дійсно здорова, багата, забезпечена матеріальними та іншими благами, коли вона відчуває рівновагу та слідує за покликом власного духу, – особистість стає цілісною і на глибинному рівні відчуває, що в неї все є. Таким чином, вона стає невідконтрольною світові споживання і здобуває повну свободу. Тож коли вона діє, вона керується не нестачею чогось в її житті, а бажанням поділитися чимось, покращити щось. І це значно потужніша основа для стійкості самоідентичності особистості.

Дані судження дозволяють прийти до висновку, що духовність є виразом сутності особистості, визначальною ознакою людини. Дух як такий має об'єктивізовані форми свого існування у вигляді суспільної свідомості, цінностей, менталітету тощо, але їх виток і способом буття як духовної буттєвості, є індивідуальна духовність, тому що мислить і страждає, фантазує і любить, естетично освоює дійсність і вибудовує свої відносини з іншими, споживає і оживлює духовні цінності, а також творить їх саме індивід [10, с. 158–159].

Дух – це той простір, відмінний від матеріального, в якому формується і творить людська особистість як духовна істота. Він, очевидно, пов'язаний з космічною буттєвістю людини, бо є надто специфічним космічним утворенням, в якому акумульовано духовну енергію людства, що є вищим недостатньо збагненим її проявом, завдяки якому здійснюється процес саморозвитку Космосу на рівні рефлексії і цілепокладання. Саме душа є носієм духовного в людині. Вона являє собою не лише сукупність різних якостей, властивих індивіду, але є певним станом духовності людини, потенціалом особистості, резервуаром її вчинків, діянь, ставлення до інших. Це певний горизонт можливостей індивіда, його причетності до Універсуму [10, с. 158].

Н. Хамітов сприймає духовність як єдність духовного і душевного в особистості. Він вважає, якщо «духовна людина – це людина творча, освічена, яка прагне подолати себе, вийти за власні межі і самореалізуватися всупереч цілому світові, то душевна людина – це людина людина, здатна до співчуття, допомоги ближньому аж до самозаперечення. Справжня особистість тяготеє до поєднання у собі цих якостей. Категорія «душевність» містить в собі спрямованість душі до одухотворення, а духовність є спрямованістю духу до душевності. Духовність без душевності може виродитися у волю до влади над світом. Душевність без духовності стає ...життям, яке керується лише волею до життя» [2].

За Г. Горак, духовний світ людини – це вся сукупність її духовних здатностей і якостей. Його складові – це розум, воля, почуття, світогляд, переконання, надія і увага, але

не все, що знаходиться в духовному світі особистості здатне набувати суспільних форм існування [11].

Тож кожна людина має прагнути знайти своє призначення, реалізуючи яке, вона збільшуватиме певні метацінності у світі. Вважаємо, що на цьому шляху людині може допомогти культура мислення. Адже ще Платон казав, що мислення – це пригадування змісту світу ідей. Розум часто співвідносять з духом людини, тоді як здатність до суджень, інструментального міркування можна віднести до якостей душі.

Деякі філософи вважають, що: «Мислення – це здатність накреслити ескіз свободи й мужність слідувати цьому ескізу» [2]. Ми вважаємо, що таке визначення цілком передає функцію духу – мислити. Ця функція включає не лише схоплення свого зразку (за М. Шелером), а й здатність актуалізувати внутрішні сили душі до реалізації свого призначення, творення власної історії.

У розрізі думки про своє призначення, – людина усвідомлює в чому воно полягає через отримані в процесі мислення знаки та символи. Далі, якщо звертатися до тріади Н. Хамітова, людині слід осмислити, що робити з отриманою інформацією. Обдумати чи потрібно, і якщо – так, то як її реалізувати у своєму житті. А саме – як із мислення перевести цю інформацію в фізичну дію (не ментальну) [2].

Досить часто, критично мислити та оцінювати власні сили, людині заважає страх. Він виступає каталізуючим фактором, що в процесі життєдіяльності індивіда впливає на подальше прийняття рішень та мінімізує прагнення до змін. Зважаючи на те, що важливим етапом соціалізації є створення «зони комфорту», вихід із неї може спричинити досить важке потрясіння, що, в подальшому впливає на фізичний, та моральний стан людини. Попри це, подолати страх – означає перейти на новий рівень розвитку, і відповідно, людина стає спроможною відкрити для себе цілий багатий світ можливостей.

Проблема вибору подальшого життєвого шляху активізує мислення людини та є ключовим фактором у дослідженні ментальності. Так, ментальність у Г. Горак постає як лад розуміння, спрямованість мислення, структура розумових операцій. Ментальність породжується відповідним культурно-історичним контекстом, досвідом життя багатьох поколінь, являє собою певний сплав ідеологічних настанов, раціональних орієнтацій і невідрефлексованих компонентів колективної свідомості [11].

Кожна людина, як індивідуальна та неповторна особистість, є творцем власного буття і воно безкінечно відкрите новим, непередбачуваним ніякою прогностикою витворам людської фантазії, злетам наукового пошуку, філософським обміркуванням і т. п., невідомі джерела яких сховано в глибинах людської психіки. І лише свідомість здатна зосередити в одній точці багатоманітність детермінацій людського існування, вмістити Всесвіт у багатогранності його проявів [10, с. 156].

Разом з тим, варто зауважити, що в сутності семантичне буття особистості пов'язане з прийомом інформації з оточуючого середовища – відображенням, з глибинною внутрішньою роботою особистості, яка представлена процесами рефлексії та пізнання, і з виходом внутрішнього продукту (смислу) на зовнішні обрії, що представлено процесом смислогенезу.

Духовна реальність віддзеркалює відносини особистості та навколишнього середовища. Взаємозв'язок особистості і середовища утворює щільний, напружений простір змін, який в літературі визначається як формоутворюючі поля. Причому, на кожній стадії онтогенезу такі поля утворюються наново, організовуючи подальший розвиток. Їх приватний вплив постійно переплітається з загальними процесами регулювання і управління, які послідовно ускладнюються на всіх ступенях саморозгортання особистості.

Крім того, становлення людини як соціальної істоти відбувалося на основі засвоєння нею цінностей, вироблених людством упродовж усієї історії, – мови, способів діяльності, вміння використовувати знаряддя праці, різноманітних культурних традицій. Соціальна обумовленість людини не потребує доведення, адже людина може виступати як продуктом певної епохи, певного суспільства, так і результатом, своєрідним втіленням усієї попередньої історії людства. Її універсальність та унікальність, здатність до самовизначення, вільної й творчої діяльності визначає характер взаємодії з оточуючою дійсністю [12, с. 99].

Важливим чинником формування особистості виступає культура, яка є універсальним механізмом ствердження людських цінностей. Вона представляє собою всі засоби і способи закріплення, передачі, обґрунтування й утілення людських цінностей. Культура ознайомлює людину зі здобутками попередніх цивілізацій, формує власне світосприйняття, допомагає пізнати дійсність та власну духовність. Через це можна говорити, що цінності складають смисловий каркас культури. Культура дає цінностям понадситуаційний вихід у буття, відкриваючи для них можливість творити нові ситуації й нові події.

Людські цінності є багатофункціональними. Вони виступають як: форма утримання й закріплення споріднених смислів; «поля взаємності» – ґрунт для поєднання індивідуальних людських світів; «мотиви мотивів» – смислове обґрунтування цілей діяльності; життєві та історичні орієнтири; певні зразки, канони смислотворення [4]. Цінності структурують реальність за критерієм її значущості для людини, виступають канонами смислотворення, а значить постійно оновлюються. Кожний смисл є унікальним, бо за ним стоїть унікальність кожної людини, конкретної життєвої ситуації [13].

Множину реальностей можна оцінювати і як багатоманіття варіантів можливого, що філософія відкриває для людей [13]. Взагалі, взаємозв'язок можливості і дійсності є закономірністю становлення і розвитку буття людини як буття можливостей. Так, дійсно, людина є істотою, що розвивається, зростає від існування до сутності, найважливішим її завданням є навчитися бачити і діяти в світі єдності усіх дійсностей [13].

Необхідно розрізняти зовнішню цілісність та цілісність внутрішню, або екзистенційну. Під зовнішньою цілісністю варто розуміти таку, яка є результатом випадкової злагоди людини й соціального середовища. Вона проявляється як у фізичній, так і у психологічній формах, які близькі в тому, що їхні причини постають зовнішніми стосовно до екзистенційних глибин людини. Внутрішня цілісність є результатом злагоди людини із собою, що спочатку призводить до своєрідної самотності, швидше самотійності, і вже на цій основі – до злагоди людини й суспільства. Внутрішня цілісність постійно породжується принциповою відкритістю людського буття до глибинних змін. Тому її фундаментальною передумовою є узгодження між попереднім та наступним станами людської особистості [1].

Висновки. Сучасне суспільство зазнає постійної трансформації та діджиталізації, що, безумовно, значно впливає не тільки на процеси мислення особистості, а й на її бачення цілісної картини життя. Людський світогляд постійно змінюється під впливом якісних перетворень, що відбуваються у суспільстві. Відповідно, відбувається і зміна ціннісних орієнтирів та їх якісне перетворення. Як наслідок, у процесі своєї життєдіяльності, особистість формує та дотримується власної життєвої стратегії. У процесі соціалізації людини відбувається формування її внутрішнього світу, ціннісно-смислових вимірів та основ буття.

Зазначимо, що діалектика внутрішнього і зовнішнього, досліджена в категоріях екзистенційної діалектики, представлена гармонійним поєднанням динамічного і статичного аспектів духовної цілісності особистості. Екзистенційна діалектика дозволяє

зрозуміти становлення духовної цілісності особистості в її самоданності і самодостатності (ставлення до себе), в присутності (ставлення до наявного буття), в свободі, як умові реалізації (ставлення до можливого), в комунікації, як засобі буття (ставлення до іншого), що може бути структуровано по рівням духовної цілісності особистості.

Крім того, кожна людина є невід'ємною частиною соціуму. Це означає, що духовність людини плекається в суспільстві, зовнішній світ опосередковується внутрішнім світом людини. Людина, в кінцевому рахунку, має спільні із світом турботи і цілі. Духовність людини в такому контексті постає як міра родового і індивідуального, що знаходить своє уособлення в спрямованості життєдіяльності особистості.

Таким чином, життя людини детерміновано багатьма факторами, але загальна характеристика життєвого процесу та потенціалу у загально-філософському контексті протікає у просторі та часі, тому життя людини детермінується різними часами, що задають різну ритміку життєвих процесів. Людина не може не підпорядковуватись закономірностям часу біологічного, геологічного, астрономічного та багатьох інших. І все ж особистість як вища інтегративна система створює єдину системну хроноструктуру.

Отже, особистість реалізує свої плани за допомогою розвиненої самосвідомості. Життєва програма та життєві плани особистості по суті – спосіб усвідомленої організації та реалізації життєдіяльності індивіда, спосіб самореалізації особистості. В життєвих планах враховуються конкретні об'єктивні умови та суб'єктивні можливості особистості, намічується термін реалізації поставлених цілей. Вони являються засобами досягнення життєвої мети, а ті, в свою чергу, є предметним вираженням найбільш загальних ціннісних орієнтацій особистості, які цілеспрямовують та організують весь життєвий процес людини.

Список використаної літератури

1. Опейда Л. М. Цілісність людського буття : духовні та душевні виміри. *Вісник Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна*. Харків, 2007. С. 37–43.
2. Хамітов Н. В., Гармаш Л. Н., Крилова С. А. Історія філософії: Проблема людини та її меж : навч. посіб. Київ : Наукова думка, 2000. 272 с.
3. Загороднюк В. П. Людина як істота, котра трансцендує. *Філософія. Світ людини*. Київ : Стило, 1999. С. 222–238.
4. Кримський С. Б. Запити філософських смислів : Монографія. Київ : Парапан, 2003. 240.
5. Андрос Є. І. Бівалентність людського ества та проблема метафізичного зла. *Грані людського буття: позитивні та негативні виміри антропокультурного*. Київ : Наук. думка, 2010. С. 16–86.
6. Шинкарук В. І. Людське буття: екзистенція, час, свобода. *Український світ*. 1995. № 1–3. С. 41.
7. Ситніченко Л. А. Сучасна філософія визнання: «комунікативна утопія» чи реальний соціальний проект? *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2019. Вип. 3–4. С. 13–31.
8. Харченко Л. М. Духовність як необхідна умова соціалізації особистості. *Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2015», 21–22 квіт. 2015 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]*. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2015. Ч. 3. С. 143–145.
9. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ – Чернівці : «Букрек», 2018. 320 с.
10. Харченко Л. М. Космічний потенціал духовного буття людини. *Філософські обрії : науково-теоретичний журнал*. Київ – Полтава, 2019. № 41. С. 154–165.
11. Горак Г. І. Філософія : курс лекцій. Київ : Вілбор, 1998. 272 с.

12. Харченко Л. М. Сучасні виміри людського буття. *Гуманітарно-наукове знання: ста новлення парадигми : матеріали міжнар. наук. конф.* Чернівецький нац. ун-т. Чернівці, 2011. С. 98–100.
13. Особистість у вирі планетарного світу : монографія. Кн. 1 / Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова ; за наук. ред. В. П. Бега ; редкол. : В. П. Бех (голова), Ю. В. Бех (заст. голови) [та ін.]. Київ : Інтерсервіс, 2019. 620 с.

THE PROBLEM OF THE INTEGRITY OF HUMAN EXISTENCE: CULTURAL AND ANTHROPOLOGICAL CONTEXT

Larysa Kharchenko, Dmytro Tkachenko

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav,

Department of Philosophy and Social Anthropology named after Professor I. P. Stogny

Sukhomlinsky str., 30, 08401, Pereiaslav, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-5731-0531>

Man, as a social being, has his own ways of existence in the world. In them, she realizes herself, realizes her potential, ensures her personal livelihood. The ways of its materiality are not only a discrete manifestation of the vitality and functioning of the social system, but also the deployment of cosmic energy, the degree of its development, at which self-knowledge and improvement are carried out. It should be noted that the modern interactive world requires a lot of flexibility from a modern person in any search and, especially, in the search for meaningful landmarks. If we speak in more detail, the need to find the latter can protect us from a number of problems and, therefore, contribute to the provision of everything absolutely necessary for effective social coexistence.

The article focuses attention on the various life manifestations of the human personality, on the fact that they are not reduced to any one way of materiality. In addition, they realize the connection of a person with the environment, with other people, with himself in various states of being and, finally, obviously, with the Cosmos in its universality and comprehensiveness, which is carried out on a spiritual level in the form of knowledge and other spiritual forms.

Yes, indeed, philosophy is of interest to modern man as a chance to find and understand himself, as some space of socially conducted spiritual searches, which is worth joining. At the same time, philosophy receives a clearly expressed individual, and not just a human-centered direction, due to a number of reasons. It is emphasized that the problem of the human nature is not reduced only to how the human race arose on Earth, although it needs a deep rethinking today.

It is about understanding the essence of a person as an object of philosophical analysis, which is not something permanent, since at each stage of historical development it acquires new vital dimensions of existence; through its activities and social relations; through her work and spirituality, which characterizes the very nature of man.

Special attention is paid to spirituality, which is an expression of a person's essence, a defining characteristic of a person. It is noted that the spirit as such has objectified forms of its existence in the form of social consciousness, values, mentality, etc. But their origin, and at the same time the way of being as a spiritual materiality, is individual spirituality, because it is the individual who thinks and suffers, fantasizes and loves, aesthetically masters reality and builds his relationships with others, consumes and enlivens spiritual values, and creates them himself.

Key words: integrity of being, meaning of being, person, individual, social consciousness, spirituality, values, mentality.